станом на 2 грудня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2006. №30. Ст. 260.
6. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів №2, 4, 7 та 11 до Конвенції: закон України від 17 липня 1997 року. *Офіційний вісник України*. 1997. №29. С. 11.
7. Рішення Південнно-західного апеляційного суду м. Одеси від 05.02.2019. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44161364.
8. Рішення Тернопільського міськрайонного суду від 31.01.2019. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45181324.
9. Андріанов К.В. Роль контрольного механізму Конвенції про захист прав і основних свобод людини в процесі реалізації її норм: автореф. дис. … канд. юрид. наук. К., 2013. 18 с.
10. Ісмайлов К.Ю. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на систему джерел права України. *Держава і право*. 2016. Вип. 51. С. 75-80.
11. Задирака Н. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини як джерел адміністративно-процесуального права України. *Юридический вестник*. 2017. №2. С. 306-311.
12. Кононенко В. П. Рішення Європейського суду з прав людини як прецедент тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод. *Право України*. 2015. №3. С. 131-134.
13. Попов Ю.Ю. Рішення Європейського суду з прав людини як переконливий прецедент: досвід Англії та України. Підприємництво, господарство і право. 2010. №11. С. 49–52.
14. Соловйов О. В. До питання про національно-юридичний статус практики Європейського суду з прав людини. *Часопис Академії адвокатури України*. 2018. №6. С. 1-9.

Польовий В.
студент IV курсу юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету
Науковий керівник: д.і.н., професор кафедри
теорії історії держави і права ТНЕУ Грубінко А.В.

ПРАВОВИЙ ЗВИЧАЙ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Соціальна норма-звичай є правилом поведінки, що склалося в процесі співжиття людей в результаті фактичного його застосування упродовж тривалого часу. Правовий звичай – це певне правило поведінки, успадковане традиційними стереотипними приписами, сформованими спільнотою відповідно до уявлень про доцільне (справедливе) для виконання, та забезпечене підтримкою державної влади. Звичаєве право – це система прав і обов'язків соціальних суб'єктів, що формуються в процесі спільної життєдіяльності, закріплених у свідомості і нормах-вимогах. Воно є первісною формою права, що функціонує та в даний час виявляє універсальні властивості, ілюструючи здатність певної групи людей, суспільства в цілому самостійно виробляти доцільні в даних умовах норми життєдіяльності. В юридичному аспекті звичаєве право можна розглядати як елемент правової надбудови (правової системи), як нетипову частину самого права.

Правовий звичай є джерелом права у випадку посилання закону на його існування і застосування, тобто насамперед за умови його запису у вигляді нормативно-правового акта, судового прецеденту та адміністративного рішення. Правові звичаї, що органічно вписалися у правову реальність, тісно пов'язані з процесом правозастосування. Подібно до інших джерел права, правовий звичай регулює поведінку людей: надає суб'єктивні права; покладає юридичні обов'язки; змінюється відповідно до економічних стосунків і загальнокультурних умов життя. Як і закон правовий звичай не дає можливості вибору варіанта поведінки. Вимоги його безальтернативні та безапеляційні. Однак на підміну від закону і подібно до загальносоціального звичаю, правовий звичай містить як раціональні, так ірраціональні елементи, засоби досягнення мети. Правом санкціонуються тільки корисні для життя суспільства звичаї.

У вітчизняному цивільному праві царина застосування звичаю обмежена, але ігнорувати його не можна. Тут чітко виявляється закономірність: чим досконаліше за всіма параметрами законодавство, тим менша роль і вужча сфера дії звичаю. Відповідно до ст. 7 Цивільного кодексу України цивільні відносини можуть регулюватися звичаєм, зокрема звичаєм ділового обороту [1]. Звичай, що суперечить договору або актам цивільного законодавства у цивільних відносинах не застосовується. Кодекс містить визначення звичаю, відповідно до якого ним є правило поведінки, яке не встановлено актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин.

За багатовікову історію в житті українського народу склалися певні звичаї й традиції, поняття про справедливість, істину, правду, мораль, право. Життєва практика зумовила виникнення звичаїв, а згодом і звичаєвого права, що формувалося у правосвідомості народу. Українське звичаєве право – це своєрідний вияв суспільної свідомості, моральних поглядів на те, що є правомірним, а що ні. Вважаємо найбільш прийнятною періодизацію розвитку українського звичаєвого права, що відповідає запропонованій правознавцем Л. Окіншевич періодизацію історії українського права в цілому: право феодальної епохи (X – XV ст.); право станової держави (XVI – сер. XIX ст.); право модерної держави. Вона відображає існування характерних рис і закономірностей розвитку саме звичаєвого права, основні зміни в розвитку якого залежали не стільки від розвитку державності, скільки обумовлювалися розвитком суспільних відносин.

У цивільному законодавстві України знайшли закріплення чимало звичаєво-правових норм, які мають як загально-традиційне, так і специфічно українське звичаєве начало. Серед них відзначимо: визначення підстав усунення від права спадкування (наприклад, якщо особа-спадкоємець ухилялася від виконання обов'язку щодо надання допомоги чи утримання спадкодавця); фіксація норми щодо права спадкування земельної ділянки із збереженням її цільового призначення; норми щодо спадкування частки у праві спільної сумісної власності і рівність спадкових часток співвласників; власне інститут заповіту та основні умови його чинності; процесуальні права заповідачів; звичаєві аналоги заповідального відказу та підпризначення спадкоємця; право першочергового спадкування для дітей, дружини померлого і його батьків; прирівняння права спадкування усиновленого та

усиновлювача, а також їх нащадків і родичі до родичів за походженням; надання спадкових прав жінкам та інше. Ці та інші приклади впливу звичаєвого права на норми сучасного спадкового права України свідчать про належність українського права до кращих зразків європейської правової культури. Право на спадщину є одним із основних цивільних прав фізичної особи. У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни у Конституцію України та привести її норми у відповідність до практики європейської спільноти, а саме, право на спадщину необхідно закріпити в ч. 5 ст. 41 Конституції України: "Право на успадкування гарантується". Також пропонуємо у перспективі доповнити п. 1 ст. 7 "Звичай" Цивільного кодексу України, включивши до переліку правових звичаїв спадковий звичай.

Звичай є одним з видів джерел трудового права України, до системи яких також входять нормативно-правовий акт, договір і судовий прецедент. У вітчизняному трудовому праві царина застосування звичаю обмежена, але ігнорувати його не можна. Тут чітко виявляється закономірність: чим досконаліше за всіма параметрами законодавство, тим менша роль і вужча сфера дії звичаю. Як джерело трудового права звичай – це правило поведінки, яке не встановлено нормативно-правовими актами про працю, але є усталеним в трудових і пов'язаних з ними відносинах. Зі звичаями працівник зіштовхується вже в момент оформлення своїх відносин з роботодавцем при подачі відповідних документів та особистої інформації, при розірванні трудового договору та звільненні. Типовим прикладом звичаю є інститут присяги, відомий з глибокої старожитності [2]. З урахуванням сформованих у суспільстві звичаїв і традицій норми права встановлюють державні і професійні свята, знаменні і пам'ятні дні. Зберігаються традиції відзначення роботи працівників за сумлінну працю і трудові досягнення. Здійснення колективних трудових відносин, зокрема профспілкових об'єднань та організацій, теж є відображенням українських звичаїв трудового гуртування, взаємодопомоги, відстоювання інтересів трудової громади, що доповнюють позитивістські правові норми специфічно українським колоритом. Поширена практика регулювання трудових відносин між працівником і роботодавцем неформальним шляхом, так званим способом усного договору, що має часто як позитивні, так і негативні наслідки. Ці та інші приклади підтверджують, що звичаї в трудовому праві України реально існують і ефективно функціонують.

Пропонуємо внести ряд змін до статей проекту Трудового кодексу України, зокрема, окрему статтю присвятити правовому звичаю і викласти її в такій редакції: "Стаття __. Звичай. Трудові і пов'язані з ними відносини можуть регулюватися звичаєм. Звичай – це правило поведінки, яке не встановлено актами трудового законодавства, але є усталеним у сфері трудових і пов'язаних з ними відносин. Звичай може бути зафіксований у відповідному документі. Звичай, що суперечить трудовому договору або актам трудового законодавства, у трудових і пов'язаних з ними відносинах не застосовується".

Серед масиву звичаїв, до яких відсилає цивільне законодавство України, вирізняються звичаї ділового обороту. Цивільним оборотом є загал відносин і правочинів, які виникають у зв'язку з діяльністю суб'єктів цивільного права щодо обігу майна та послуг. Торгові звичаї можуть вважатися близькими за значенням зі звичаями ділового обороту, але не синонімами. До ділового

обороту можна зарахувати тільки той сегмент договірних відносин, у яких хоча б одна сторона є суб'єктом господарської діяльності.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2003. №40-44. С. 356.
2. Іванов В., Маринич Л. Звичаєво-правові засади трудового найму в українському селі. *Персонал.* 2007. №2. URL: http://www.personal.in.ua/article.php?ida=449.

Стець А.
студент І курсу юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету
Науковий керівник: к. ю. н., доцент, доктор права
Українського Вільного Університету, завідувач кафедри
теорії та історії держави і права ТНЕУ Кравчук М.В.

ОСОБЛИВОСТІ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ УКРАЇНИ В ДОБУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Історико-правовий досвід українського державотворення є корисною і повчальною спадщиною для сучасного державного будівництва України. За твердженням М. Кравчука: "Особливо повчальними є уроки розбудови власної держави на початку XX століття: в добу Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР, Західноукраїнської Народної Республіки. Зокрема він акцентує увагу, що "незнання правдивої історії українського народу є загрозою втрати незалежності Української держави". До цього зобов'язує й Указ президента України "Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 рр.", що цілком актуалізує дану тему [3, с. 55].

Отже, земельне питання – фундаментальна основа для державотворення і формування суспільства. Його намагались вирішити впродовж багатьох тисячоліть, проте бажаного ефективного результати не було. Гетьман П. Скоропадський перший державний діяч, хто підійшов до державно-правового реформування настільки поглиблено та зумів узгоджувати зовнішню та внутрішню політику. Ключовим та передуючим у реформування державно-правової системи було питання приватної власності та земельної. «Мій кінцевий ідеал – бачити Україну, вкриту одними тільки дрібними, високопродуктивними, власними господарствами», стверджував сам гетьман у своїх письмових мемуарах [7, с. 137]. Тобто, з його слів можна зрозуміти, що сам гетьман бажав лише світлого майбутнього для держава, та мріяв про створення великого прошарку середніх землевласників. Говорячи сучасною мовою, то це були б фермери. Так, фермери, оскільки, як відомо, Україна багата родючими землями, тому державник мріяв бачити країну саме такою. Отже, особливостями реформи було скасування загальнонародної власності та відновлення приватної власності на землях України.

Земельна реформа мала багато ступеневий характер. В основу реформи були покладені наступні принципи: Уряд брав на себе повну відповідальність за проведення реформи та її наслідки; запроваджено продаж ділянок